

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

SAYI : 9

KAYSERİ — 1996

KUR'AN'IN ÇAĞRISI OKUMA, OKUTMA, AKIL VE KİTAPTAN YANADIR

Prof.Dr. M.Kemal ATIK*

İslâm'da öğretimle ilgili bir mevzu anlatılırken Kur'an'ın ilk emri olan "oku" buyruğundan hareket ederek söze başlamak bir gelenek haline gelmiştir. Bu geleneğin müslümanların tekamül devrelerini geride bırakıp duraklama safhalarına girmesinden sonra teşekkül ettiğini, ya da müslümanların gerilemeye başlamalarının sebebinin İslam dinine yükletilmesinden sonra ortaya çıktığını görmekteyiz.

Biz de bu geleneğe tabi olarak bir öğretim sisteminin temel unsuru olan "oku" sözcüğünün Kur'an'da zikredilişinin mahiyetini anlatmak suretiyle konumuza açıklık getirmek istiyoruz.

Bilindiği üzere Allah Taâla Peygamberi ile münasebetini tesise "oku" emrini vererek başlamıştır. Ancak bu emir Hz. Peygamber'in neyi okuyacağını belirtmemiştir. Bunun için de Hz. Muhammed "neyi okuyacağım" sorusunu sormak zorunda kalmıştır. Şayet oku emrinden önce başka emirler veya lafızlar nazil olsaydı ve sonra da "oku" emri inmiş olsaydı o zaman önce vahyedilenin okunmasına emir verildiğini Hz. Peygamber anlayacaktı ve "neyi okuyacağım" sorusunu sormayacaktı. Ya da Hz. Muhammed (s.a.v.) daha önce mukaddes kitaplardan okumuş olsaydı, "oku" emrini alınca onlardan okumasının emredildiğini anlayıp, bildiklerini okumaya başlardı ve "neyi okuyacağım" sorusunu sorması gerekmezdi. Ayrıca o tarihte Arapların ellerinde mevcut ne dinî ne de diğer konularda yazılmış kitapları ve okulları vardı. Onların bildikleri sadece seyahat ve ticaret esnasında duydukları ve öğrendikleri bilgiler ile hayat boyunca elde ettikleri hikmetli sözler ve tecrübelerden ibaretti. Ayrıca Araplar, dilden dile dolaşan tarihsel haberler, kıssalar ve mevızalar ile yetinirlerdi. Bütün bunları cem eden eserleri ve literatürleri de yoktu. O halde Peygamber'den okunması istenen neydi? O, neyi okuyacaktı? "Oku" emrinin tümleci de bildirilmediğine göre Allah Taâla ondan neyi okumasını istiyordu. Okuma yazma bilmeyen bir Peygamber, kendisine ilahî emir olarak gelen "oku" buyruğu ile neyi okuyacaktı? (Tefsiru'l-Merağî, 1974, ?, XXX, 118)

Bu sorulara verilmesi gereken cevap : Hiç şüphesiz bu okuyuş, okumanın esas kaynağı olan mevcut varlıkların maddî sebeplerini, dünyanın nasıl meydana geldiğini, bütün evrenin ani bir yaratma hareketi neticesinde olmayıp, milyonlarca yıl sürmüş ve halen sürmekte olan bir ameliye sonucu yaratıldığını ve bu yaratılanların bir gün nihayete

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

ereceğini ve bunu planlayanın da kurdeti sonsuz ezeli ve ebedi var olan Allah olduğunu, fani insan ile Yüce Allah arasındaki uçurumun nasıl meydana geldiğini, Allah ile kulları arasındaki münasebetin tesisini ihyada insanın erişebileceği en yüksek şeyin okumak olduğunu, bütün beşerî faziletlerin okumaktan geçtiğini, zirveye ancak okumakla erişilebileceğini ifade eder. Kur'an "oku" emrini vermekle dünya ve ahiretin ancak okuyup öğrenmekle elde edilebileceğini, Peygamber ve ümmetinin, zengin ve fakir herkesin kemale ermelerinin ancak okuma nimetinden yararlanmaları ile mümkün olacağını bildirir. Kur'an'ın neyin okunacağını bildirmemesi ise: okunması istenen sadece okuma kökünden türeyen Kur'an olmayıp, okumaya değer, okunması gereken her şeyin okunabileceğini ifade etmek içindir. Okumanın asıl amacı insanoğluna yol ve yöntem göstermesidir. Bu yol ve yöntemin anlamı insanı öğretip, eğitip yetiştirmektir. İşte bunun içindir ki, oku emrinin hemen ardından ikinci bir vahiy geliyor: **"Ey örtüsüne bürünen Peygamber, kalk da yanlış yolda olanları uyar, Allah'ın adını yücelt, elbiseni temiz tutmaya devam et. Kötülüğün her türlüşünden uzak ol"** (Müddessir, 1-2).

Kur'an okuma görevini, yağmanın, adam öldürmenin, talan yapmanın, tefeciliğin, fuhşun, adaletsizliğin son derece mübah görüldüğü, kadın haklarının çiğnendiği, insanların pazarlarda alınıp satıldığı, zulmün ve sömürünün zirveye ulaştığı Hicaz'da Hz. Muhammed (s.a.v.)'e vermiştir. Kur'an Peygamber'in okumakla yetinmemesini, okuduğunu insanlara öğretmesini, ilmi başa geçirmesini, kanunları, hüküm ve fikirleri ilme ve okumaya dayandırmasını, bunu yaparken de peygamberlik vasfının ayrılmaz bir parçası olan iç ve dış görünüşe son derece önem vermesini bildirmiştir.

Allah bilenlerle bilmeyenlerin, okuyanlarla okumayanların taşıyacakları değer farklarını daha açık bir hale koymak için **"oku" emrinden başka, "Ey Muhammed, deki bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"** (Zümer, 9) yine başka bir ayette : **"kalkın şuraya geçin ki, Allah gerçekten inananları ve kendine bilgi verilenleri de derece derece yükseltsin"** (Mücadele, 11) buyurmuştur. Yine Nahil Sûresinin 43. ayetinde **"Eğer bilmiyorsanız bilim ehline sorun"** denilmiştir.

Kur'an'ın, okumayı, okutmayı ve ilmi başa almayı ana gaye edinmesi, ortaya koymak istediği ilkelerin, kuralların, hüküm ve fikirlerin, bilime, okumaya dayandığını ve dayandırılması gerektiğini anlatmak, safsata, cehalet, peşin fikir, taassup ve sorumsuzca sözlerle ilgisi olmadığını açık saçık belirtmek içindir. Nitekim Allah Peygamberini insanlara takdim ederken: **"Biz size ayetlerimizi, size kitabı ve hikmeti öğretecek ve bilmediklerinizi bildirecek bir peygamber gönderdik"** (Cum'a, 2) demek suretiyle eğitim ve öğretimde esas olan unsurun kitap ve kitabı anlayacak hikmetin yani aklın bulunması gerektiği esasını getirmiş oluyordu. Burada bir soru insanın aklına gelebilir. O da, herhangi bir kitap okumanın söz konusu olup olmayacağı ve ne derece Kur'an'ın onun da okunmasını aynı şekilde isteyeceği hususudur. Bu soruya Kur'an'ın kabul ettiği iki esasa göre cevap vermek gerekir. Önce Kur'an'ın akıl ilkelerine dayandığını, kendisini de akıl ilkelerine göre kabul edip tartışmaya çağırdığını ifade ettiğini söylemek gerekir. Bunun için ister kitap ve ister insan olsun onların da akıl ilkelerine dayanarak kendisinin karşısına çıkmalarını ve öyle yaptıkları takdirde onları muhatap tanıyacağını açıkca anlatır. Böylece birinci esas akıl ilkelerini kabul etmek olur. Bunda peşin görüşlülük, akıl ilkelerinin, akıl ilkelerine çelişik düşecek bir şekilde yoruma tabii tutulmalarının, saf, çarpılmamış, saptırılmamış, sağ duyu sahibi olmak şartıyla akıl ilkelerine göre muhakemeyi yürütmek ilk ilkedir. İkinci ilke ise, beş duyunun vasıtasıyla elde edilen kesin bilgidir. Çünkü Kur'an tecrübeye dayanan ilim

verilerini de ilim olarak kabul etmektedir : "Hakkında ilmin olmadığı şeye uyma. Çünkü göz, kulak ve kalbden herbiri o işten sorumludur" (İsra, 21) ayeti akıl ilkelerini tecrübe ile elde edilen ilimlere uymayı gerekli kılmaktadır. İşte bu iki esas dahilinde bütün kitaplar Kur'an'ın kabul edeceği kitaplardır. Esasen Kur'an insanoğluna sadece bir inanç ve iman aşılama ve yalnız inancın etrafında birkaç hareketi ibadet saymak ve birkaç cümleyi mırıldanmayı dua kabul etmek için gelmemiştir. O müslümanlardan akıl ve anlayışlarına göre kendisinden istifade etmelerini ister. Peşin fikirli olmadan düşünerek okunduğu takdirde okuyucuya yol gösterir. Onun hedefi kültür ve medeniyeti kurup geliştirmektir. Bu da ancak kitap ve kitabı anlayacak salim bir akıl ile mümkün olur. Bu iki unsuru birbirinden ayırmak mümkün değildir. İşte Peygamberler halkasının sonuncusu olan ve Allah tarafından insanlığa muallim olarak gönderilen Hz. Muhammed'den istenilen metot budur. Yani akıl ve kitabı üstün kılmak. Bu kitap vahiy mahsulü olan Kur'an olabileceği gibi, okumaya değer, okunması gereken başka bir kitap da olabilir. Yeter ki öğretmenin kaleminden ilmin süzgecinden geçmiş olsun. (Prof.Dr.H. Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Ankara, 1984, s. 15-16).

İslamın çağrısı akıl ve kitapdan yanadır. O insanı aklını kullanmaya, her konuya eleştireci bir gözle yaklaşmaya, alternatifleri gözden geçirmeye, akli kullanmadan kitabın yani vahyin gerçeklerinin takdir edilemez olduğuna, ilahi vasıfların anlaşılması ve kabulünün de onsuz mümkün olmayacağına dikkat çeker.

Kur'an müslümanları okuma-yazmaya, öğrenme ve öğretmeye teşvik eder, akıl ve zekâlarını hakikati anlama yolunda sarfetmelerini salık verir. Hedefi ve maksadı insanların gönüllerini temizleyip arındırmak, kültür ve medeniyeti kurup geliştirmeyi hedef edinmek, insanın eğilimleriyle eylemlerini bütünleştirmek, barışı sağlamak, yaşamı, malı ve canı güvenceye kavuşturur.

İşte Dünya ve ahiret için ilmi biricik mürşid olarak kabul ve ilan eden bu dinin ilk öğretmeni Hz. Muhammed, hayatını insanların eğitimi ve öğretimine adanmış, yaşamın her dakikasını sözde ve fiilde İslam inancının prensiplerini öğretmeye hasretmiştir. Bunu yaparken de daima İslama giren ve girmeyenlere iyi niyetli bir öğretmen sempatisi içinde yaklaşmıştır. Böylece kafalarda ve gönüllerde tarihin en büyük inkılabını meydana getirmiş, insanlığa karşı en değerli hizmeti ifa etmiştir. Ona bu görevi Yüce Yaratıcı "Ey Peygamber, biz seni insanların söz ve hareketleri üzerinde bir gözetleyici, bir müjdecî ve uyarıcı, Allah'a onun izniyle bir davetçi ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik" (fetih, 8) demek suretiyle hem peygamberini yüceltmiş hem de öğretilerinde bulunması gereken ve onu başarılı kılacak olan özellikleri de vurgulamıştır. Bu yüce emrin ilk muhatabı, bu dinin peygamberi Hz. Muhammed bâtıl ve hurafeye ait bütün kadroları parçalayıp yalnız ilme ve fazilete sarılmış ve "Ulu Tanrım ilmimi artır" (.Ta-Ha, 114), "bize eşyanın gerçeklerini olduğu gibi göster" lafızları onun en büyük duası olmuştur.

Bu gerçek, İslamın ilk dönemlerinde her müslümanın umudu ve başta eğitimcilerin işlediği, eserlerinde yazdıkları tema idi. Yani bilimdi, bilgin olma, bilimi hakim kılmaktı. Çünkü Allah Kitabında: "Allah'tan ancak bilgin olanlar korkar" (Fatır, 28) anlamındaki âyeti ile bilimin, bilim erbabının, eğitimcinin en üstün derecede olduğunu hatırlatmaktaydı. İnsanlar eğer ibadetlerinden ötürü üstün olsalardı, meleklerin ibadeti Ademden daha çoktu, üstünlük onlara verilmesi gerekirdi. Halbuki Allah üstünlük ölçüsünü alırken ilmi birinci sırada zikretmiş, Hz. Adem'e verdiği görevde ibadetin değil, ilmin şart olduğunu açıklamıştır. Hz. Peygamber ise "bir saat düşünmek altmış yıl ibadetten

üstündür" buyurmuştur. Hz. Peygamber'in ilmi ibadetten üstün tutmasını Fahreddin Razi iki yönden şöyle anlatır: Birincisi, düşünme insanı Alah'a ulaştırır, ibadet ise Allah'ın sevabına ulaştırır. Allah'a götüren şey, Allah'tan başkasına götürenden daha üstündür. İkincisi, düşünme akıl işidir, taat, ibadet organların işidir. Akıl organlardan daha şerefli dir (bkz., Tefsiru'l-Kebir, XXV, 21, Tahran, ?).

İslam tarihinin ilk döneminde öğretmen düşünürdü, düşünür de öğretmendi. Akli temelleri araştırmak bizzat Hz. Peygamber tarafından başlatıldı. O cehaleti ortadan kaldırıp yerine gelecekte kimsenin boy ölçüşemeyeceği ilim ve irfan tohumlarını ekti. Yirmi üç yıl gibi kısa bir süre içinde kendini ilim yoluna adayan öğretmenler yetiştirdi. Bunların herbiri ilâhî vahyin anlaşılması ve kabulünde akli kullanmadan gerçeklerin anlaşılacağı şuuru içinde birer yıldız, canlı birer kitap mesabesinde idiler. Onlar, gerçeğe yönelmede, sonuca varmada fikir alışverişinde, bilgi iletişimde, düşünceyi gerçek üzerine oturtmada, insanların sağlıklı, makul, faziletli ve müreffeh bir hayat yaşamalarını temin edebilmek için gerekli olan diğer bütün konularda öğrenme ve öğretmenin gereği ve bunu İslami eğitimin bir parçası saymayı ideal edindiler.

Ayrıca İslam dünyasının genişlemesi sonucu öğretmenler ve öğrenciler değişik ülkelere kültür ve medeniyet merkezlerine giderek bu ülkelerde herbirinin kendine özgü prensipler üzerine bina edilmiş olan değişik medeniyetlerle de ilişki kurmaya başladılar. Diğer medeniyetlerin sahip buldukları ilimleri almaktan ve bu konuda deneyim sahibi olmaktan hiçbir zaman geri kalmadılar ve bundan da utanç duymadılar. Çünkü İslam Peygamberinin: "İlim Çin'de de olsa onu alınız" hadisi bunu teşvik etmekteydi. Bilgi veren hoca, ilim neşreden muallim dünyanın neresinde olursa olsun sosyal mukaddesliğin yüksek bir derecesine sahipti. Çünkü o kendini insanlığa adamıştı. Onların dayandıkları manevî değerler ve kendilerinin meydana getirdiği kültürel kimliği, itici gücü ve kaynağı bilimdir, ebedi değerlerdir. İşte müslümanlar bu değerleri tahsil etmek üzere dünyanın en uzak bölgelerine varıncaya kadar gidip ilmi, ders veren erbabından öğrenmeye gayret göstermişlerdir. Bunun yanında öğrencinin ilmi tek başına kitaplardan almasına da karşı çıkmışlardır. Nitekim bazıları şöyle demiştir: "Belanın en büyüğü sayfaları hoca edinmektir. Yani talebenin ilmi kitaplardan öğrenmesidir. (İbn Cema, Tezkiretu's-Sâmi'i ve'l-Mutekellim, Haydarabad, 1353 H., s. 97) Kitabü's-Şekva'da: "Hocası olmayanın dini de yoktur. Üstadı olmayan kimsenin önderi şeytandır" şeklinde geçer. Her insanın kendiliğinden ilim öğrenmeye gücü yetmez. Bu bakımdan herkesin, öğrenim, ahlak, söz, inanç, davranış ve san'at gibi konularda bir öğretmene veya bir rehberine, ya da bir ustaya ihtiyacı vardır" (Dr.A.Çelebi, İslamda Eğitim Öğretim Tarihi, Terc. A. Yardım, İst. 1983, s. 208.) görüşü müslümanlar arasında prensip olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bilginin, öğretmenin silahı olarak tek başına yeterli olamayacağını anlamaları, bilmeleri ve bilgiye, ayrıca eğitim tekniğinin de ilave edilmesi gerektiği inancı müslümanlarda daha ilk devirlerde eğitimin temel esası olmuştur.

Kur'an'ın hedef ve gayesinin bunlar olduğundan dolaydır ki, yapılan bütün ilmî ve felsefî çalışmaları İslam kucaklamış ve onların birer koruyucusu ve teşvikçisi olmuş ve dünya medeniyetine yeni bir hız vererek katkıda bulunmuştur. İşte bu katkı bütün eğitim ve öğretimin dini bir nitelik taşıdığı dönemlerde, dini anlayış ufukları geniş olan öğretmen ve bilim adamlarının önder oldukları, insanın her iş ve davranışının, her türlü zihin ve beden faaliyetlerinin değerlendirildiği, insanın iyiliği ve mutluluğu için iyiye ve güzele yönelik her davranışın dini olduğu kabul edilen bir zamana rastlar.

Ancak şunu üzülererek ifade edelim ki, müslümanlar tarihte karşı karşıya bulunduğu en ciddi tehlikeyi yukarıda kısaca anlatmaya çalıştığımız eğitim ve öğretim mitadonu bir takım hatalar sonucunda ters-yüz etmeleriyle yaşamışlardır. Müslüman eğitimcilerin bilimsel zihniyeti kör taassuba feda etmeleri, hertürlü nakli rivayetleri ilim diye kabul etmeleri, Kur'an-ı kerim'in cihanşumul ayetlerini, Peygamberimizin sahih hadislerini, İslam mütefekkirlerinin sözlerini ters-yüz etmeleri, bilimin kesbi değil, vehbi olduğu inancını hakim kılmaları, dünyada ortaya çıkan rasyonel gelişmeleri İslam dışı görmeleri, maddi alemi kapsayan ilmi çalışmalar ile uhrevi akideleri ihtiva eden çalışmaların arasını açarak İslamın ilgi sahasına giren ve sahası dışında kalan diye bilimi ikiye ayırmaları, bununla da kalmayarak müslümanlar arasında ictihad kapısının kapandığını, müslüman için, önceki düşünürlerin ortaya koydukları prensib ve kuralları tümüyle kabul etmekten başka bir yolun mevcut olmadığını zihinlere yerleştirerek İslam tefekkürüne zincir vurmaları müslümanların asırlar boyu süren geri kalmışlığına yol açmıştır. Bu durum Maalesef, dünya iletişim araçlarında-Müslümanların çoğu okuma yazma bilmeyen, tutucu, köhne ve çağ dışı bir mahluk olarak gösterilmeye, dünya barışını tehdit eden sacvaşçı, çatışmacı olarak nitelendirilmeye, aşırı fakirliği ile, açlık ve kolerasıyla tanınmaya, dünyanın dört bir yanındaki insanların kafasında İslam aleminin dünyanın "Hasta Adamıdır" inancını yaratmaya neden oldu.

Müslümanların nüfusunun bir milyar tavanını delmesi, en geniş ve en zengin topraklar üzerinde yaşaması, en büyük beşerî, maddî ve jeopolitik potansiyele sahip bulunmaları yanında inanç sistemi olarak İslam'ın beşikten mezara kadar öğrenmeyi ve öğretmeyi, " ilim öğrenmek kadın ve erkek her müslümana farzdır," ilim çinde de olsa onu alınız "hadisini bütüncül olarak esas almalarına rağmen pek çok müslüman ülkede mensuplarının çoğunun okuma-yazma bilmemeleri müslümanlığa olan inancı sarsmaktadır. Bu sesler İslam dünyasında yankılar uyandırmalı, müslümanlar da bu sese kulak vererek gereğini yapmalıdırlar. İlimi kendisine en büyük dost, en büyük mürşid kabul eden müslümanlar, Kur'an'ın açtığı hidayet yolunda ilerleyeceklerdir. İlim ve irfanı, ilim adamını, dolayısıyla okumayı, okutmayı baştaçı eden ve bu yolda açılan hamaset çıkırında yürüyen müslümanlar hiç şüphesiz yükselecekler, zirveye ulaşacaklardır.

SONUÇ:

Her milletin hayatında okumanın, okutmanın, öğretmenlerin, bilim adamlarının ve öğretmen yetiştiren kurumların büyük yeri olmuştur. Hz.Peygamber, "ümmetimin alimlerini tevkir ediniz, çünkü onlar yeryüzünün yıldızlarıdır" demekle ilim adamını, dolayısıyla öğretmeni cemiyetin baş tacı etmiş, "bir alimin ölümü bir milletin ölümü kadar büyük ziyandır" sözleriyle keyfiyeti kemiyete tabi kılmış, "ilmi dünyaya yaymaktan daha övgüye değer tasadduk yoktur", diyerek ilmi bir cömertlik ve ihsanın üstüne çıkarmış, "cahiller içinde bir alim, ölümler içinde yaşayan bir kimseye benzer", hükmü ile de cehli ölümle bir tutmuş ve nihayet "Allah'ım alimlerini himaye et" duasıyla İslam tefekkürüne rehberlik etmiştir. İşte böyle bir ilim anlayışı milletimizin gönlünde tekamül etmelidir. Bu inancın neticesidir ki, ilim adamı İslam tefekkür ve medeniyetinin, hür fikir hayatının rehberi kabul edilmiştir. Bir milleti var yapan, millet varlığını yaratan, ferdi toplum yapan ve Allah'a gidişimizde bize büyük bir merhale olan mukaddes bir varlık olmuştur öğretmen. İlim ve irfanı günden güne geliştirip toplumları ileri medeniyet seviyesine yücelten, gönlünü nurlandıran, ufkuna ışık tutan, dünyasını aydınlatan önder insandır öğretmen. Öğretmenin ilgi alanı insan ve

insanın islahıdır. Öğretmen bu çerçevede faaliyet göstermelidir. Aynı şekilde öğretmen, insanın kudret ve zaafı, bilgi ve bilgisizliği, sabır göstermesi ve karşılık vermesi gibi hususlar içeren bütün davranışlar öğretmenin ilgi alanına girer. Öğretmen gerek temsil ettiği dünya görüşünün ana gayelerinde gerekse kendi gerçek yapısında, eski çağla modern çağ arasındaki eşik üzerinde insan düşüncesi için gerçek bir dönüm noktasıdır.

Öğretmen, ilim ve irfanı gündengüne geliştirmeyip gerileten, eskiye tutunup yeniye hor bakan zihniyetin temsilcisi olamaz. Aksine milletlerin mazisini teşkil eden bütün eski eserleri ve düşünürleri, yeni düşünüş ve anlayışla birleştirip bilimi toplumun temel taşları yapmalıdır. Öğretmen, insanlık bilgi mirasının tümünü yeniden şekillendiren, yeniden tanımlayan, verilerini yeniden düzenleyen, üzerinde yeniden akıl yürüten, sonuçları yeniden değerlendiren, hedeflerini yeniden ayarlayan hikmet abidesidir. Öğretmen: "Yeni birşey öğrenmeden geçirdiği bir günde, benim içi, güneşin doğmasında bir hayır yoktur. Hayır, mal ve evlat çoğaltmakta da değil, ilmimi arttırmaktadır" (İsl.Eğitim Öğrt. Tarihi, s. 292) diyen Hz. Ali'nin bu sözlerine kulak vermeli, ilim, marifet ve medeniyet sahasında başarıya giden yollardaki engellerin ancak ilimle aşılabileceği gerçeğini her zaman içinde duymalı ve yaşamalıdır.